

ИКОНОМИЧЕСКА ЕФЕКТИВНОСТ И ФИНАНСОВА УСТОЙЧИВОСТ НА ЗЕМЕДЕЛСКИТЕ СТОПАНСТВА

Доц. д-р Нина КОТЕВА

Институт по аграрна икономика, София

E-mail: ninakoteva@abv.bg

***Резюме:** Целта на статията е да се изследват равнището и тенденциите на изменение на основни показатели, характеризиращи икономическата ефективност и финансовата устойчивост на земеделските стопанства.*

Изследването се базира на официална статистическа информация (НСИ, МЗХ, Eurostat) и обхваща периода 2006–2013 г. Използват се следните методи на изследване: системен и сравнителен анализ; метод на статистическите групировки, индуктивни и дедуктивни методи за анализ.

Резултатите от изследването показват, че няма ясно изразена трайна тенденция към повишаване на ефективността и финансовата устойчивост на земеделските стопанства в страната. Икономическите резултати на стопанствата с полски култури многократно превишават постигнатите показатели в останалите типове стопанства, което се дължи главно на по-големите размери на стопанствата и получена подкрепа, а не на по-ефективно производство. Най-неблагоприятно е състоянието на стопанствата с трайни насаждения.

***Ключови думи:** земеделски стопанства, ОСП на ЕС, икономическа ефективност, финансова устойчивост.*

JEL: Q12, Q14.

Увод

Вече девет години земеделските стопанства функционират в нова институционална среда – в условията на единен европейски пазар и обща селскостопанска политика (ОСП). Периодът се характеризира с динамични структурни промени в земеделските стопанства. Процесите на реструктуриране на земеделските стопанства са свързани с намаляване на броя, уедряване на техните размери, повишаване равнището на специализация и концентрация на производството, задълбочаване на едностранната производствена структура с преобладаващ дял на екстензивните култури, увеличаване на диференциацията между размера на малките фамилни ферми и големите стопанства на юридически лица.

Стои открит въпросът, как протичащите структурни промени се отразяват върху икономическите и финансовите резултати на земеделските стопанства.

Актуалността на разглежданите въпроси се засилва и от новите предизвикателства, пред които са изправени земеделските стопанства в условията на реформираната ОСП на ЕС в новия програмен период (2014–2020).

В тази връзка **целта** на статията е да се изследва равнището и тенденциите на изменение на основни показатели, характеризиращи икономическата ефективност и финансовата устойчивост на земеделските стопанства.

Методически инструментариум

Изследването се извършва на основата на официална статистическа информация (НСИ, МЗХ, Eurostat) и обхваща периода 2006–2013 г.

Използва се широк набор от съвременни методи за изследване, които дават възможност за анализ и оценка на състоянието и тенденциите в развитието на земеделските стопанства: системен и сравнителен анализ; метод на статистическите групировки, индуктивни и дедуктивни методи за анализ и формиране на обобщения и препоръки.

Различните типове стопанства реагират по различен начин на мерките на аграрната политика. Диференцираното поведение се дължи на различните характеристики и възможности, произтичащи от размера и от типа на стопанствата. Това налага, анализът да се проведе и по типове земеделски стопанства.

Системата от показатели за анализ на земеделските стопанства включват следните групи показатели:

• Показатели, характеризиращи икономическата ефективност на земеделските стопанства

Ще се изследват равнището и тенденциите на изменение на основни показатели:

- производителност;
- продуктивност на единица площ и на животинска единица (ж.е.);
- рентабилност на производството;
- доходност – средно на стопанство и средна доходност на 1-ца площ и на животинска единица.

Производителност на труда – отразява новосъздадената стойност на 1-ца вложен труд. Върху неговото равнище съществено влияние оказват изградената инфраструктура, техническото и технологичното равнище на производството, въвеждането на иновации, квалификацията на работната сила и др. Постигнатата производителност в стопанствата се определя по формулата:

$$Пт = \text{НДС (БДС)}/\text{ГРЕ}, \quad /1/$$

където:

Пт – постигнатата производителност на труда, лв./ГРЕ;

БДС – получената брутна добавена стойност в стопанството, лв.;

НДС – получената нетна добавена стойност в стопанството, лв.

ГРЕ – годишните работни единици, като измерител на вложения труд (1 ГРЕ – отработените часове от 1 работник при пълно работно време за 1 година).

Продуктивност – постигнатото равнище на продуктивност в земеделските стопанства зависи от начина на производство (екстензивно, интензивно), от вида на отглежданите култури и видове животни, сортовата и породна структура и др. За показатели на постигнатата продуктивност ще използваме:

$P_3 = \text{БП или БДС} / \text{ИЗП}$ /2/

$P_{\text{ж}} = \text{БП или БДС} / \text{ж.е.}$, /3/

където:

БП – получената брутна продукция в стопанството, лв.;

ИЗП – използваемата земеделска площ в стопанството, ха (дка);

ж.е. – животинска единица.

Рентабилност на производството – измерител на ефективността на направените разходи. Определянето на рентабилността на производството се извършва по формулата:

$Нр = (\text{Приходи} - \text{Разходи}) \times 100 / \text{Разход}$, /4/

където:

Нр – норма на рентабилност на разходите, %.

Доходност. Нетният доход е крайният резултат, върху който рефлектират стопанските резултати от дейността на стопанството (от самото производство, от реализация на продукцията). Като показатели за доходност ще се използват:

$Д = \text{НД} / \text{стопанство}$ /5/

$Дз = \text{НД} / \text{ИЗП}$ /6/

$Дж = \text{НД} / \text{ж.е.}$, /7/

където:

Д – средна доходност на стопанството, лв.;

Дз – средна доходност на 1-ца площ, лв.;

Дж – средна доходност на 1ж.е., лв.

НД – нетен доход, създаден в стопанството, лв.

• **Показатели, характеризиращи финансовото състояние на земеделските стопанства**

Ще се изследват равнището и тенденциите на изменение на основни показатели:

- норма на рентабилност на собствения капитал;
- коефициент на обща ликвидност;
- коефициент на финансова автономност.

Норма на рентабилност на собствения капитал – дава количествена характеристика за възвръщаемостта на собствения капитал. При положителен резултат по-високата стойност на показателя доказва по-добрите възможности за разширено възпроизводство и по-добрите перспективи за развитие на стопанството. Отрицателната норма на рентабилност води до декапитализация на стопанството. Определя се по формулата:

$$Нр_{с.к.} = (НД \times 100) / СК, \quad /8/$$

където:

Нр_{с.к.} – норма на рентабилност на собствения капитал, %;

НД – полученият нетен доход в стопанството, лв.;

СК – собствен капитал, лв.

Коефициент за обща ликвидност – показател за възможностите на стопанството за изплащане на текущите си задължения. Показателят дава представа за възможностите на стопанството за навременното снабдяване с необходимите ресурси и посрещане на текущите производствени разходи.

Коефициентът на обща ликвидност (**Ко.л**) се определя по формулата:

$$Ко.л. = КА / КЗ, \quad /9/$$

където:

КА – краткотрайни активи, лв.;

КЗ – краткосрочни задължения, лв.

Коефициент на финансова автономност – характеризира степента на финансовата независимост на стопанството от кредиторите, т.е. степента на използване на привлечения капитал. Коефициентът на финансова автономност (**Кф.а.**) се определя по формулата:

$$Кф.а. = СК / (СК + ДЗ), \quad /10/$$

където:

СК – собствен капитал, лв.;

ДЗ – средносрочен и средносрочен заем, лв.

Икономическа ефективност на земеделските стопанства

▪ Общ анализ на земеделските стопанства

За анализирания период се очертава тенденция към увеличение на равнището на средната брутна продукция (БП) на земеделските стопанства, макар и с колебание в периода 2007–2009 г. След значителното увеличение на БП за 2008 г. в резултат на получените европейски субсидии, през 2009 г. следва спад в равнището на показателя, но през следващите години е с трайна тенденция към увеличение, като през 2013 г. достига най-високата си стойност.

Размерът на междинното потребление (МП) е висок и с тенденция към увеличение, което формира и високия относителен дял в структурата на БП. Резултатите показват, че относителният дял на междинното потребление в брутната продукция през 2008 г. и 2009 г. е най-висок, съответно 77% и 67%. През останалите години този дял се движи в границите от 55–62% (фиг. 1).

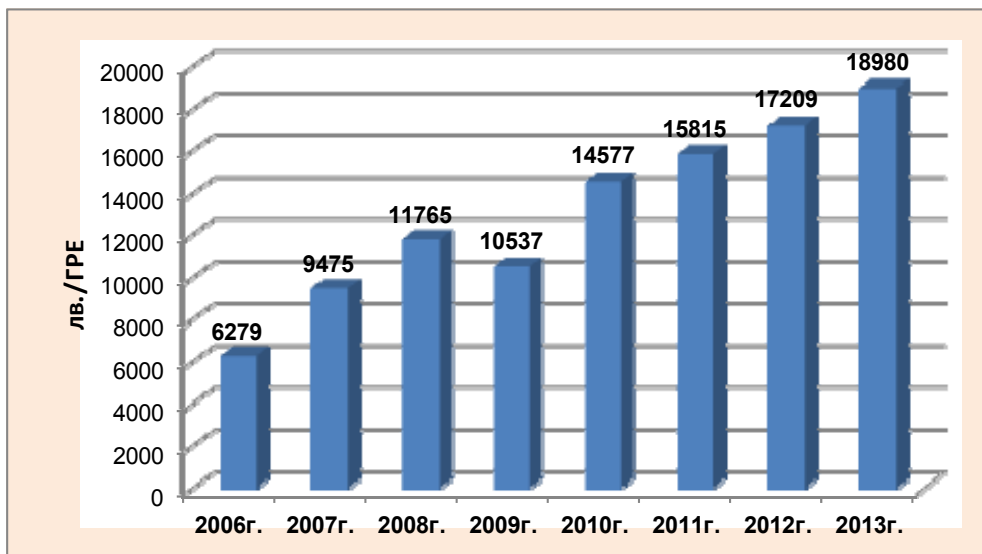
Фигура 1. Среден размер на брутната продукция и междинното потребление на стопанство

Източник: МЗХ, „Агростатистика”, Система за земеделска и счетоводна информация (СЗСИ).

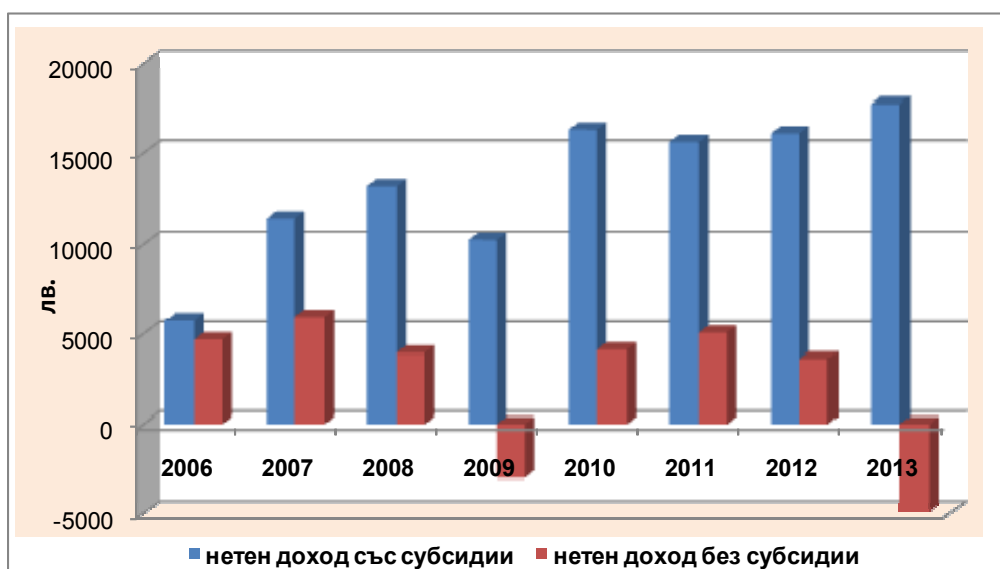
Анализът на постигнатата производителност средно за стопанство като един от основните показатели на икономическата ефективност бележи трайна тенденция към чувствително повишаване (фиг. 2). Изключение от очерталата се тенденция прави само 2009 г. поради получените ниски икономически резултати.

През 2006 г. постигнатата производителност е 6279 лв./ГРЕ, а през 2013 г. равнището на този показател е вече 18980 лв./ГРЕ. Повишаването на производителността на стопанствата се дължи на нарастването на нетната добавена стойност, докато количеството вложен труд е почти без промяна – около 2 ГРЕ. Нетната добавена стойност, съответно за анализирания период, нараства от 12,8 хил. лв. през 2006 г., на 19,7 хил. лв. – през 2007 г. и достига близо до 42 хил. лв. – за 2013 г. Главен фактор за повишаване на нетната добавена стойност е увеличението на субсидиите за анализирания период. Увеличението на производителността следва ръста на нетната добавена стойност, като нарастването на тези показатели през 2013 г. спрямо 2006 г. е 3 пъти, а спрямо 2007 г. – съответно 2 пъти.

Настъпват сериозни изменения и в размера на средния нетен доход на стопанствата в страната (фиг. 3). Данните показват, че за целия период 2007–2013 г.

Фигура 2. Средна производителност в стопанствата
Източник: МЗХ, „Агростатистика”, СЗСИ.

Фигура 3. Нетен доход на стопанство
Източник: МЗХ, „Агростатистика”, СЗСИ и собствени изчисления.

след влизането на България в ЕС, средният нетен доход на стопанство значително превишава достигнатия размер през 2006 г., което се дължи на получените европейски субсидии. В първата година от членство в ЕС субсидиите нарастват 5 пъти спрямо 2006 г. и формират значителна част от нетния доход на стопанствата.

Докато през 2006 г. дялът на субсидиите е само 19 % от нетния доход, в следващите години този дял чувствително нараства: съответно 2007 г. – 45%; 2008 г. – 70%; 2009 г. – 129%, тъй като нетният доход без субсидии е отрицателна величина; 2010 г. – 75%; 2011 г. – 68% и 2012 г. – 78 %, а през 2013 г. – 128%, тъй като размерът на субсидиите е по-висок от получения нетен доход. Данните убедително показват, че субсидиите играят значителна роля при стабилизиране и увеличаване доходите на земеделските производители.

От друга страна, за периода 2007–2013 г. се отчитат колебания в размера на средния нетен доход на стопанствата без ясно изразена тенденция. За този период най-нисък доход е отчетен през 2009 г. – 10,3 хил. лв., с най-високи стойности през 2010 г. – 16,3 хил. лв. и през 2013 г. – 17,8 хил. лв. Въпреки трайната тенденция на повишаване на brutната продукция, brutния доход и нетната добавена стойност, значителното нарастване на междинното потребление пречи за нарастване на нетния доход в земеделските стопанства. В резултат на това, има колебания в равнището на нетния доход като резултативна величина без ясно изразена тенденция на изменение.

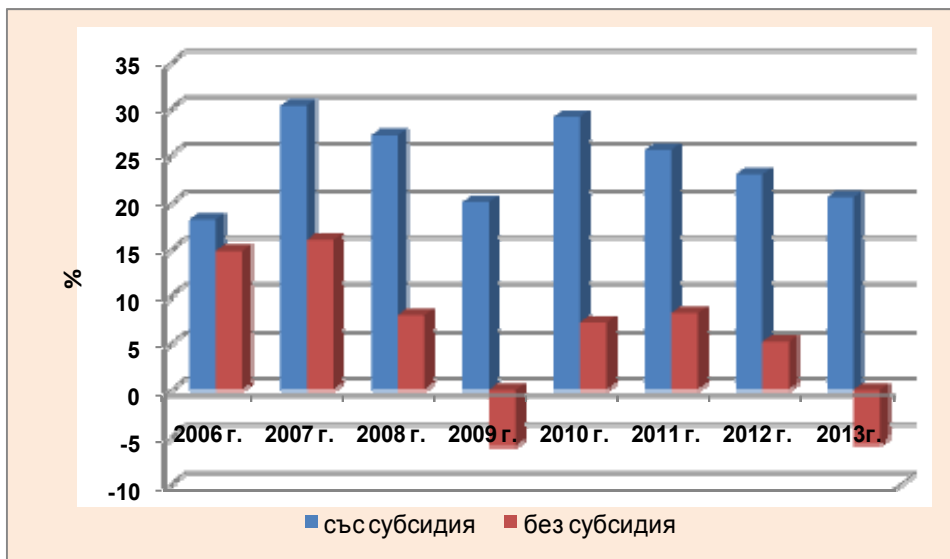
Интерес представлява динамиката в равнищата на средния нетен доход на стопанствата без субсидии. В сравнение с 2006 г., след влизането на България в ЕС, полученият нетен доход без субсидии е по-висок и то незначително само през 2007 г. и 2011 г., а през останалите години е по-нисък, а през 2009 г. и 2013 г. е дори отрицателна величина. Резултатите от сравнителния анализ на нетния доход със и без субсидии показват, че субсидиите компенсират по-високите производствени разходи.

Динамиката на нетния доход и производствените разходи рефлектират върху равнището на нормата на рентабилност. Сравнителният анализ показва, че за целия период след 2007 г. нормата на рентабилност с включени субсидии е по-висока от постигнатото равнище от 2006 г. (фиг. 4). В рамките на периода нормата на рентабилност се характеризира със сериозни колебания. Най-висока норма на рентабилност е постигната през 2007 г. – 30,3 % и въпреки увеличаващия се размер на субсидиите през следващите години това равнище на показателя не е постигнато. Причините трябва да се търсят в колебанията на нетния доход и трайната тенденция на нарастване на производствените разходи в земеделските стопанства.

Значително по-ниските равнища на нормата на рентабилност без субсидии показват, че те играят значителна роля във формиране на икономическите резултати на земеделските стопанства. Анализът на резултатите показва, че след лекото повишение на нормата на рентабилност през 2007 г. спрямо предходната година следва спад, като през 2009 г. и 2013 г. величините са дори отрицателни. Данните сочат, че в земеделските стопанства не е постигнато увеличение на ефективността на направените разходи.

В резултат на проведения анализ на икономическото състояние на земеделските стопанства за периода 2006–2013 г. могат да се направят следните обобщаващи изводи:

- Резултатите от изследването не водят до еднозначна констатация за динамиката на икономическата ефективност на земеделските стопанства. Основните показатели – brutна продукция, brutен доход, нетна добавена стойност, характери-

Фигура 4. Норма на рентабилност в земеделските стопанства
Източник: МЗХ, „Агростатистика”, СЗСИ и собствени изчисления.

зиращи продуктивността и производителността на земеделските стопанства, в резултат на получените субсидии бележат сравнително стабилна тенденция към повишаване. Резултативните икономически показатели – доходност и рентабилност се характеризират със сериозни колебания. Нетният доход и нормата на рентабилност без субсидиите е с тенденция към понижаване.

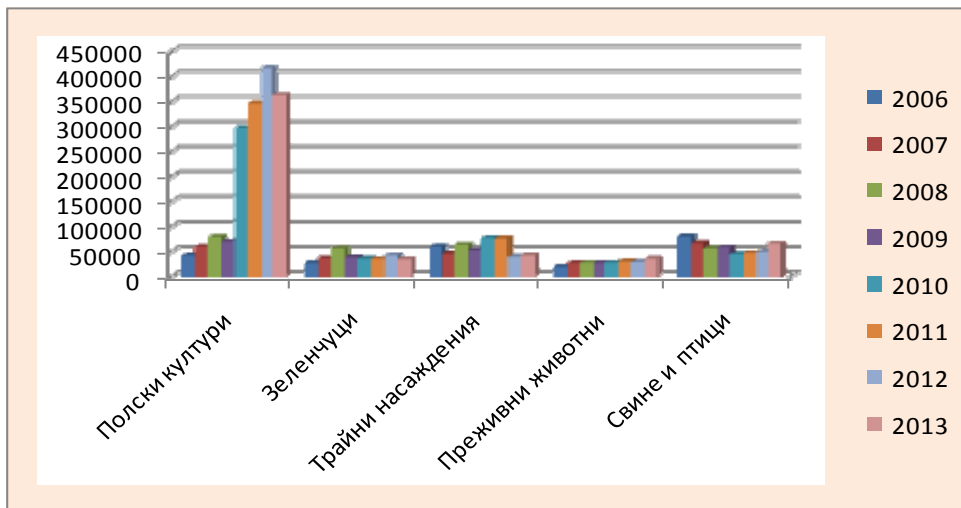
- Субсидиите подкрепят доходите на земеделските производители, но не стимулират повишаване на ефективността на производството.

• Анализ по специализация на стопанствата

Брутната продукция, произведена в стопанствата, специализирани в отглеждане на полски култури, бележи ясно очертана тенденция на увеличение за разглеждания период (фиг. 5). След 2010 г. брутната продукция, постигната в тези стопанства, бележи рязък скок, като през 2012 г. увеличението е близо 10 пъти спрямо 2006 г. Причина за чувствителната разлика в нивата на брутната продукция се дължи на факта, че след 2010 г. в извадката са включени стопанства със значително по-големи размери на ИЗП (над 2500 дка), а в предходния период наблюдаваните стопанства са с размери в границите 500–740 дка.

При стопанствата със зеленчуци – размерът на брутната продукция по години е без съществени колебания. За анализирания период най-висока стойност е достигната през 2008 г. – близо 55 хил. лв. През 2010 г. и 2011 г. обаче размерът на брутната продукция пада до 34 хил., а през 2012 г. е отчетен ръст спрямо предходната година, но през 2013 се понижава под нивата от предходните години.

При стопанствата с трайни насаждения се наблюдават по-съществени колебания в равнищата на брутната продукция по години. След получените по-високи стойности на брутната продукция през 2010 г. и 2011 г. има спад през следващите години.

Фигура 5. Брутна продукция по специализация на стопанствата
Източник: МЗХ, „Агростатистика”, СЗСИ и собствени изчисления.

Най-нисък размер на БП са реализирали стопанствата с преживни животни с тенденция към незначително увеличение. При свинете и птиците се наблюдават колебания в размера на брутната продукция, но се очертава тенденция към нейното понижаване. След 2010 г. равнищата на показателя се задържат на по-ниски нива спрямо началото на анализирания период (2006 и 2007 г.).

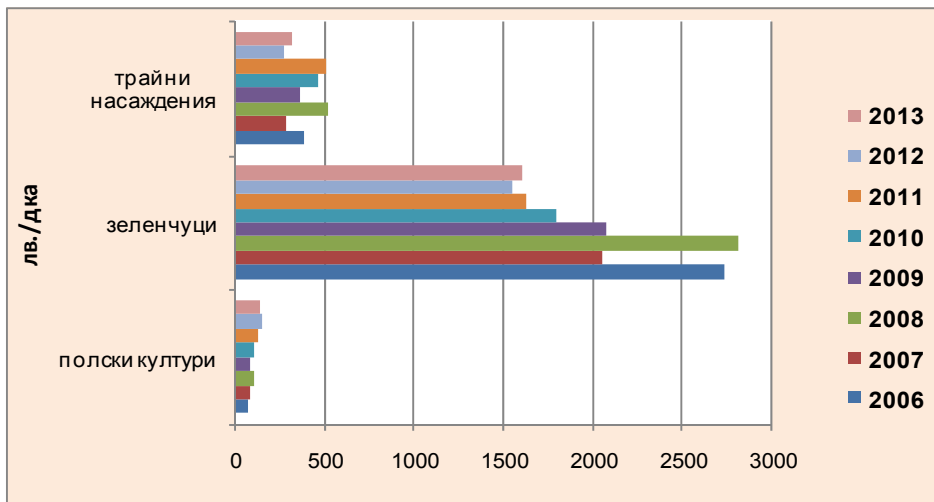
Сравнението между отделните стопанства по специализация показва, че най-висок е размерът на брутната продукция, получена при стопанствата, специализирани в отглеждането на полски култури, като след 2010 г. тази разлика значително се увеличава. Стопанствата с полски култури вече реализират в пъти по-висока БП от средната в страната, докато останалите стопанства са със значително по-ниски резултати от средните.

За съпоставимост на резултатите и елиминиране влиянието на големината на стопанството върху размера на брутната продукция продуктивността на растениевъдните стопанства е изчислена на 1-ца площ, а на животновъдните – за 1 животинска единица (ж.е.).

Сравнителният анализ показва, че най-висока продуктивност на 1-ца площ е постигната в зеленчукопроизводителните стопанства (фиг. 6). Равнището на продуктивност е динамична величина, с редуващи се спадове и увеличения, но след 2008 г. е с тенденция към понижаване.

На следващо място по продуктивност са трайните насаждения, но постигнатите равнища са сравнително ниски за интензивни култури. Тук няма ясно изразена тенденция.

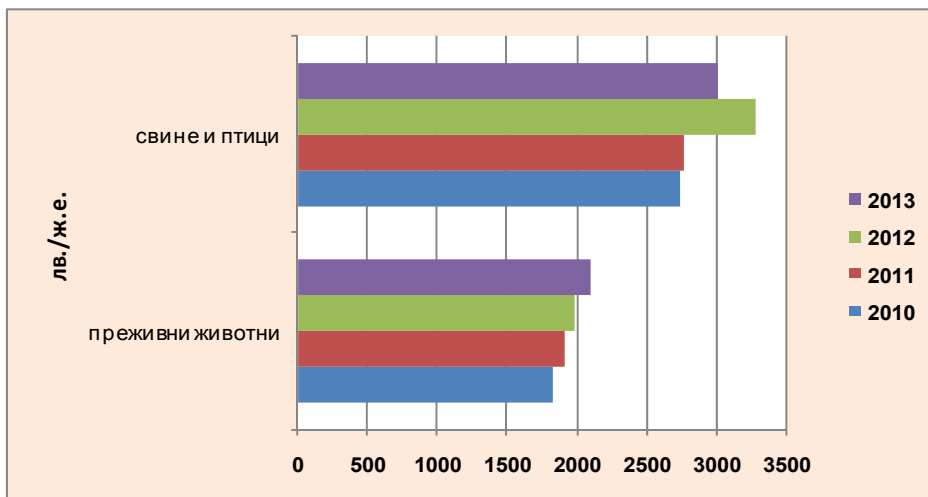
Продуктивността при полските култури е най-ниска, която се компенсира със значително по-големите размери на стопанствата. Единствено при тях се очертава ясна тенденция към увеличение.

Фигура 6. Продуктивност на растениевъдните стопанства
Източник: МЗХ, „Агростатистика”, СЗСИ и собствени изчисления.

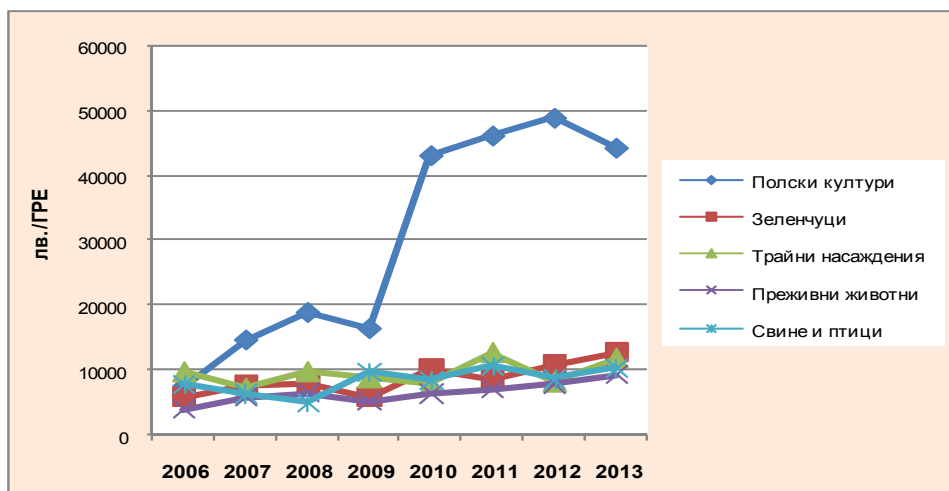
Данните за продуктивността на животновъдните стопанства обхващат по-къс период 2010–2013 г. поради липса на данни за средния брой животински единици (ж.е.). Резултатите показват, че по-висока продуктивност е постигната в стопанствата, отглеждащи свине и птици. Положителното е, че за анализирания период и при двете групи стопанства се очертават тенденции към увеличение на продуктивността (фиг. 7).

Динамиката в изменението на брутната продукция и междинното потребление формират равнищата на нетната добавена стойност на стопанствата, която има пряко отражение върху постигнатата производителност.

Фигура 7. Продуктивност на животновъдните стопанства
Източник: МЗХ, „Агростатистика”, СЗСИ и собствени изчисления.

Данните показват, че през 2006 г. няма чувствителни разлики между постигнатата производителност по специализация на стопанствата, като стойностите се движат около средните за страната (фиг. 8). Прави впечатление, че стопанствата с трайни насаждения и със свине и птици са постигнали по-висока производителност от стопанствата с полски култури. Най-ниска е производителността при стопанствата с преживни животни.

Фигура 8. Производителност на труда по специализация на стопанствата

Източник: МЗХ, „Агростатистика”, СЗСИ и собствени изчисления.

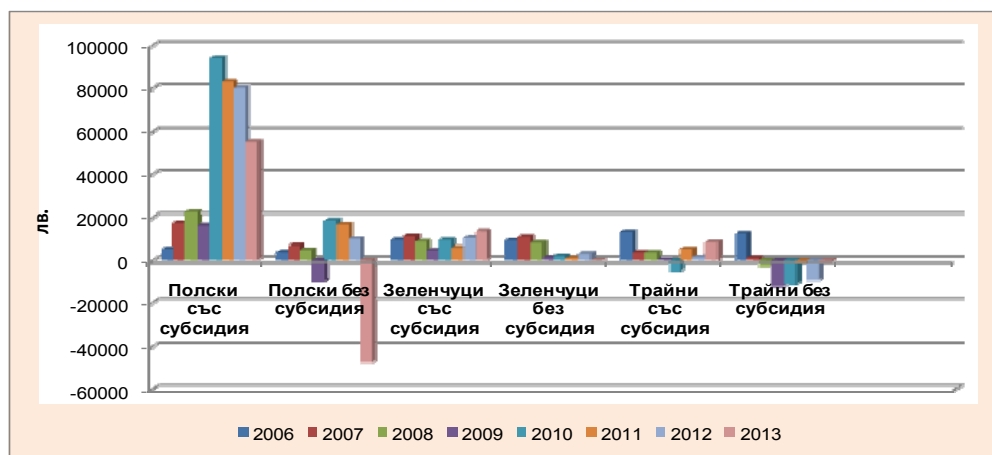
През следващите години настъпват промени в равнищата на производителността по специализация на стопанствата. След 2007 г. с изпреварващи темпове се увеличава производителността на стопанствата с полски култури, като тази разлика се увеличава неколкократно след 2010 г. в резултат на предимствата на едромащабното производство. При останалите стопанства промените в производителността са по-незначителни, като няма съществени разлики между стопанствата по специализация. Въпреки колебанията има тенденция към леко увеличение на производителността.

В резултат на посочените изменения след 2007 г. само стопанствата с полски култури имат по-висока производителност от средната за страната, а останалите стопанства – значително по-ниска. Тези резултати показват, че тенденцията на увеличение в средната производителност на стопанствата се дължи единствено на увеличението на показателя в стопанствата с полски култури.

Поради колебанията в равнищата на производителността нито една от останалите групи стопанства по специализация – зеленчуци, трайни насаждения, свине и птици – няма ясно изявено предимство. Все пак постигнатите резултати през последните три години на зеленчукопроизводителните стопанства са сравнително малко по-високи от останалите две групи. Сравнителният анализ показва, че стопанствата с преживни животни имат най-ниска производителност.

Нетният доход като резултативна величина е важен показател за ефективността на земеделските стопанства.

През 2006 г. най-висок нетен доход са получили стопанствата с трайни насаждения – 13 хил. лв. и зеленчуци – над 9 хил. лв., а останалите – имат доход малко под средния за страната – 5,7 хил. лв. След влизането на страната в ЕС картината се променя коренно – единствено стопанствата с полски култури имат доходност, по-висока от средната за страната. Най-динамични са промените в нетния доход на стопанствата с полски култури в посока на значително увеличение. Докато през 2006 г. нетният доход на тези стопанства е под средния за страната, то след 2010 г. вече многократно превишава получените доходи от другите стопанства (фиг. 9). Общият среден доход на стопанствата в страната следва нетния доход на стопанствата с полски култури, тъй като оказва най-съществено влияние при неговото формиране.

Фигура 9. Нетен доход на растениевъдните стопанства
Източник: МЗХ, „Агростатистика“, СЗСИ и собствени изчисления.

С най-ниска доходност са стопанствата с трайни насаждения, като в периода 2008–2010 г. се достига до срив в доходите, достигащи почти до нулев резултат. Въпреки че през 2011 г. е постигната по-висока доходност, през следващата отново има спад. Изключително ниските резултати показват, че производството е съпътствано с редица проблеми – лошо състояние на насажденията (висок дял на занемарените и амортизирани насаждения), нисък дял на новосъздадени масиви. Това определя ниската продуктивност и съответно доходност, некореспондиращи с производството на интензивни култури.

Стопанствата със зеленчуци, свине и птици се характеризират с колебания в равнището на доходност.

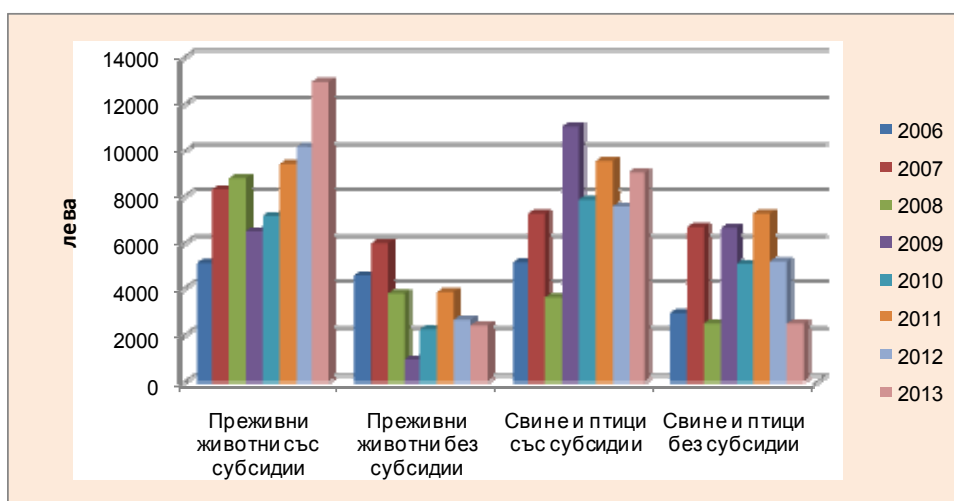
В стопанствата с преживни животни се очертава тенденция към леко покачване на нетния доход.

При задълбочаване на анализа, за да се отчете влиянието на получената подкрепа, нетният доход е посочен с и без субсидии.

Анализът на данните показва, че при всички растениевъдни стопанства получените субсидии оказват подкрепа при формирането на нетните доходи особено след 2010 г., но, разбира се, с различна интензивност. Поради значително по-добрата осигуреност със земя, субсидиите оказват най-съществен принос за реализирането на високите доходи при стопанствата с полски култури. Дори след 2009 г. подкрепата е по-висока от получения нетен доход без субсидиите.

Прави впечатление, че при стопанствата с интензивни култури получените доходи без субсидии през последните четири години са по-ниски спрямо началото на анализирания период. При стопанствата със зеленчуци, субсидиите водят до леко повишение на доходите. В стопанствата с трайни насаждения субсидиите покриват загубите от производство.

Поради колебанията на равнищата на нетния доход със субсидии не може да се посочи, кой тип от стопанствата – с преживни животни или със свине и птици са по-доходни. Определено може да се твърди, че в периода 2006–2008 г. по-висок нетен доход без субсидии са реализирали стопанствата с преживни животни, а през следващия период – по-високи резултати имат стопанствата, отглеждащи свине и птици. Сравнителният анализ при животновъдните стопанства показва, че субсидиите оказват по-съществено значение върху доходите на стопанствата с преживни животни (фиг. 10).

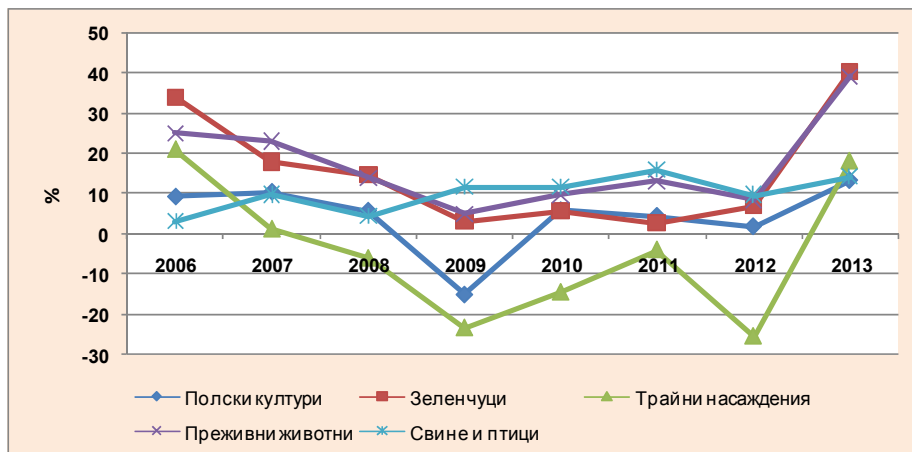

Фигура 10. Нетен доход на животновъдните стопанства
Източник: МЗХ, „Агростатистика“, СЗСИ и собствени изчисления.

Динамиката на разходите и нетните доходи в земеделските стопанства рефлектира върху рентабилността на производството.

Данните показват, че нормата на рентабилност е силно колеблива величина при всички стопанства независимо от тяхната специализация. Все пак сравнителният анализ сочи, че най-малки са колебанията при стопанствата със свине и птици. Трудно е да се посочи типът на стопанството, при което за анализирания период трайно е постигната по-висока норма на рентабилност. През отделни го-

дини (в периода 2006–2008 г.) сравнително по-висока норма на рентабилност имат стопанствата със зеленчуци и с преживни животни. В периода след 2009 г. сравнително по-добри резултати са постигнати от стопанствата, отглеждащи свине и птици, въпреки че размерът на подкрепата е най-ниска (фиг. 11).

Фигура 11. Норма на рентабилност със субсидиите по специализация на стопанства

Източник: МЗХ, „Агростатистика”, СЗСИ и собствени изчисления.

На другия полюс силно се открояват стопанствата с трайни насаждения, които са с най-ниски стойности на показателя и в периода 2007–2012 г. имат все по-нарастваща отрицателна норма на рентабилност.

Трябва да отбележим, че в края на анализирания период – 2013 г. при всички стопанства е отчетен ръст в повишаване на нормата на рентабилност, като е спряна тенденцията към намаляване на равнищата на показателя.

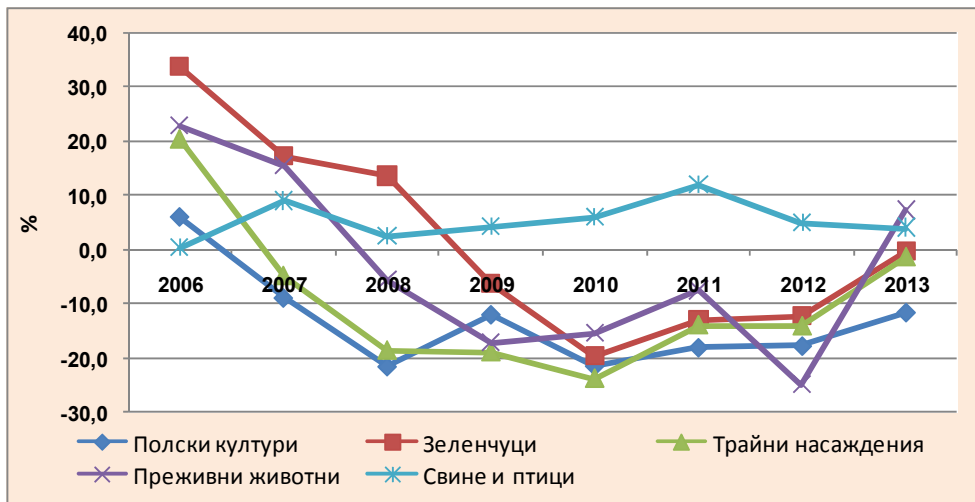
Резултатите показват, че нарастващият размер на подкрепата не е съпътствана с повишаване на производствената рентабилност и ефективността на направените разходи.

Интерес представлява нормата на рентабилност без субсидиите (фиг. 12). Прави впечатление, че колебанията в равнището на показателя без субсидиите са по-значителни отколкото със субсидиите.

С изключение на стопанствата със свине и птици и през отделни години и то в началото на анализирания период за другите типове стопанства, нормата на рентабилност без субсидиите е отрицателна величина.

Най-малки са колебанията при стопанствата със свине и птици. Единствено при тези стопанства постигнатата норма на рентабилност в края на анализирания период е по-висока в сравнение с началото. При всички останали стопанства нормата на рентабилност през 2013 г. е по-ниска в сравнение с 2006 г., като разликите са чувствителни.

Поради недостатъчната продуктивност и високо равнище на разходите земеделското производство става по-ниско рентабилно.

Фигура 12. Норма на рентабилност без субсидии по специализация на стопанствата

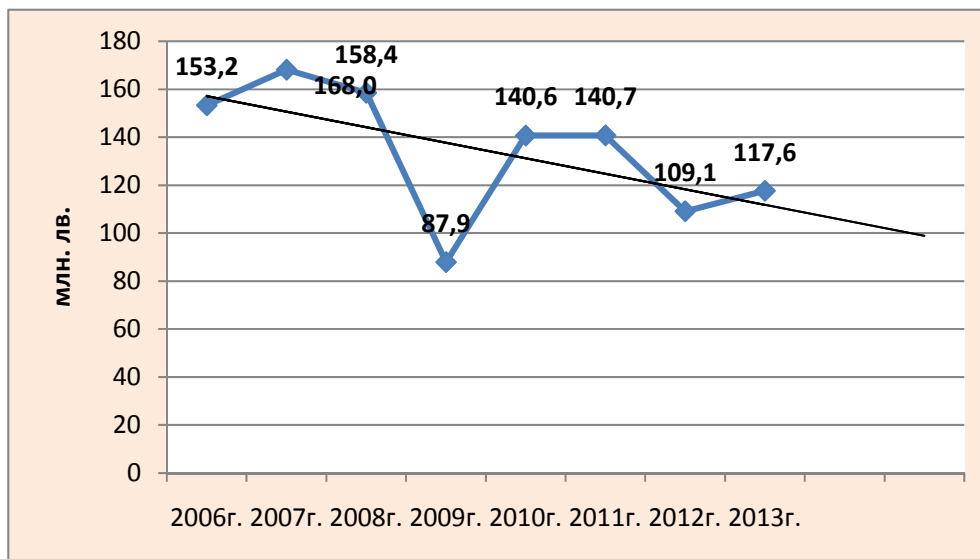
Източник: МЗХ, „Агростатистика”, СЗСИ и собствени изчисления.

Анализ на финансовото състояние на земеделските стопанства

▪ Осигуреност с капитали

Делът на инвестициите (брутообразуване на основен капитал) в земеделието към общите инвестиции в икономиката на страната е твърде нисък – движи се около 2 % (по данни на НСИ и собствени изчисления). Ниският дял на инвестициите за селското стопанство съвпада с периода на най-значителното нарастване на подкрепата в условията на еврочленство на страната в ЕС и в условията на ОСП на ЕС. Тези данни следва да се разглеждат и през призмата на извършващото се реструктуриране в отрасъла и свързаното с това преразпределение на факторите на производство. За анализирания период се очертава макар и колеблива тенденция на намаляване на разходите за придобиване на дълготрайни материални активи (брутообразуване на основен капитал) (фиг. 13). Това са инвестиции вложени в подобрения на земята (например мелиорации), сгради, техника и съоръжения. След пикът през 2007 г. на стойност 168 млн. лв. През следващите години равнището на показателя намалява до 117,6 млн. лв. през 2013 г. Низходящата тенденция на намаление на вложените инвестиции в земеделието показва, че темпът на обновяване на дълготрайните материални активи е недостатъчен.

През 2012 г. *бруто образуването на основен капитал* в селското стопанство е едва 11% от брутната добавена стойност, а нето образуването е отрицателно през периода 2009–2012 г. През периода 2007–2012 г. около 45% от инвестициите са насочени към машини и оборудване. Средно за периода 36% от инвестициите са за трайни насаждения, но има ясна тенденция на спад, като през 2012 г. стойността на инвестициите в трайни насаждения е с 25% по-ниска отколкото

Фигура 13. Брутообразуване на основен капитал в земеделието
Източник: НСИ.

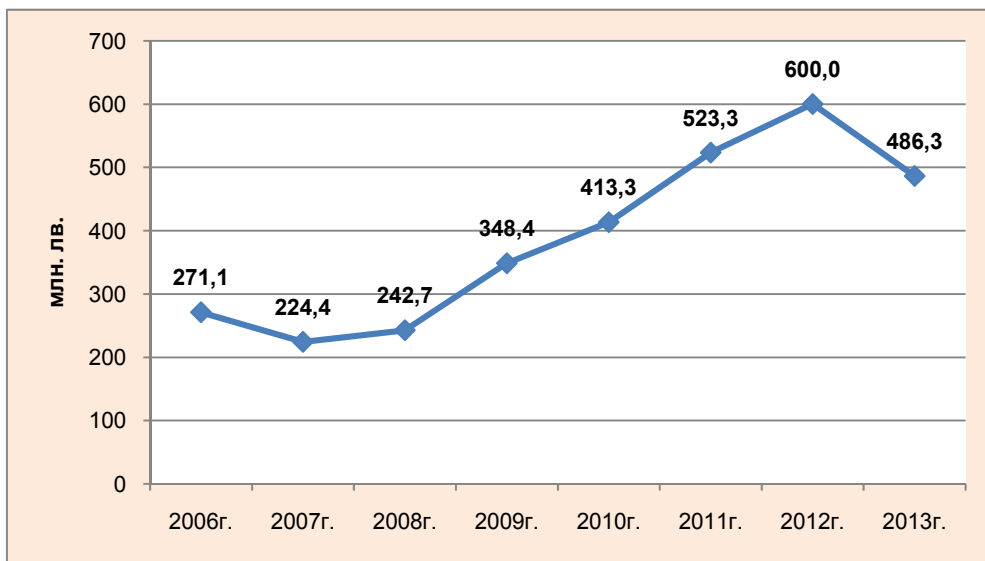
през 2007 г. Нисък дял имат инвестициите в сгради и животни, като и при тях има тенденция към спад (по данни на МЗХ).

Проучванията показват, че *инвестициите в нови продукти и технологии* са ниски, а стопанства като цяло са недостатъчно заинтересовани да въвеждат иновации поради риска, ниското си технологично ниво, несигурността на пазарите и цените, цената и достъпа до кредит.

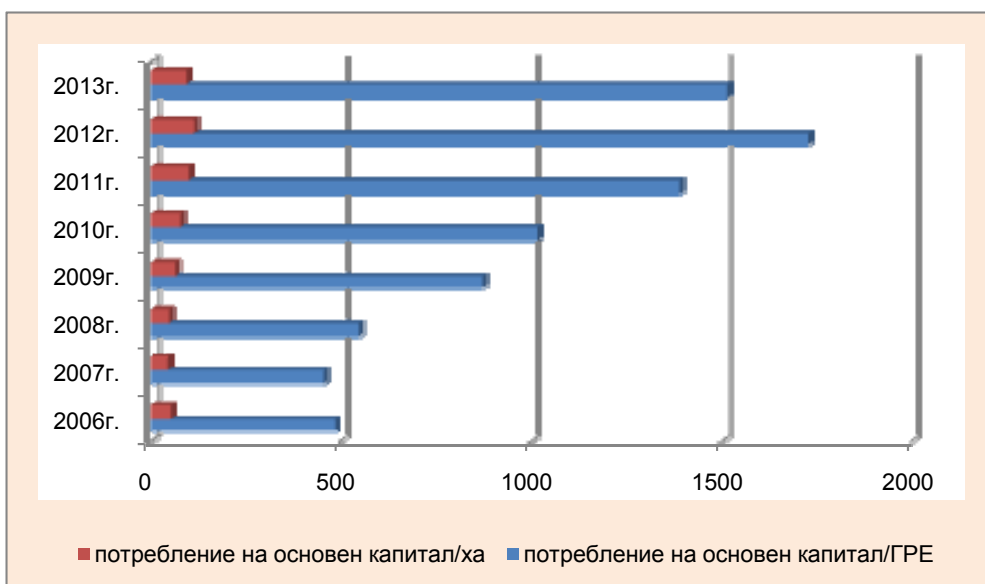
За да се очертае картината на осигуреността на земеделските стопанства с капитал, следва, анализът да се допълни и с други показатели.

За същия период се очертава ясно изразена тенденция на нарастване на потреблението на основен капитал (фиг. 14). Докато през 2007 г. размерът на потребения капитал е 224,4 млн. лв., за периода до 2012 г. нараства до 600 млн. лв. Равнището на показателя през 2013 г. спада до 486,3 млн. лв., но това са предварителни данни. Вероятно това се дължи на модернизацията на земеделското производство преди всичко като резултат от обществената подкрепа в условията на приложение на ОСП на ЕС.

Динамиката на отделните показатели води и до промяна в отношението между факторите на производство (фиг. 15). По-значително е подобрението между факторите капитал и труд, т.е. увеличава се потреблението на основен капитал на 1-ца вложен труд. Това е свързано с повишаване потреблението на основен капитал и намаляване на количеството вложен труд в земеделието. Нарастването е около 3 пъти, като през 2007 г. е 454 лв./ГРЕ, а през 2012 г. нараства на 1727 лв./ГРЕ, през 2013 г. бележи лек спад.

Фигура 14. Потребление на основен капитал
Източник: МЗХ, Аграрни доклади 2007-2014 г.

Фигура 15. Отношение между факторите на производство
Източник: МЗХ, Eurostat и собствени изчисления.

Важният показател от гледна точка на дългосрочното инвестиране в отрасъла – потребление на основен капитал/земя е със значително по-ниски равнища. Стойностите съответно за 2007 г. – 44 лв./ха, а за 2012 г. – 117 лв./ха. Равнищата на този показател се формират при едновременното нарастване на двата фак-

тора, при изпреварващ ръст на увеличение на потреблението на основен капитал в сравнение с размера на ИЗП. За анализирания период и при това съотношение е регистрирано увеличение близо 3 пъти, но поради значително по-ниската първоначална стойност се запазва значителната разлика между двата показателя.

В резултат на проведеня анализ може да се направи изводът, че българските земеделски стопанства имат недостатъчна осигуреност с капитал.

▪ **Анализ по специализация на земеделските стопанства**

Структура на активите

Структурата на активите зависи най-вече от отрасловата принадлежност на стопанството, както и от неговия юридически статут. При наблюдаваните стопанства – в растениевъдството и животновъдството делът на дълготрайните активи (ДА) в общия размер на активите е доста висок (табл. 1. и 2).

При стопанствата с полски култури и зеленчуци се очертава тенденция към намаляване дела на дълготрайните в общия размер на активите, докато при трайните насаждения се очертава обратната тенденция.

Таблица 1

Структура на активите на растениевъдните стопанства

Година	Полски култури		Зеленчуци		Трайни насаждения	
	ДА, %	КА, %	ДА, %	КА, %	ДА, %	КА, %
2006	77,1	22,9	78,5	21,5	50,6	49,4
2007	57,2	42,8	74,4	25,6	67,7	32,9
2008	56,7	40,3	72,5	27,5	78,2	21,8
2009	60,5	26,5	62,7	37,3	72,2	27,8
2010	57,2	42,8	77,2	22,78	74,7	25,3
2011	60,9	39,1	58,8	41,2	83,9	16,1
2012	57,4	42,6	58,6	41,4	85,3	14,7
2013	59,0	41,0	60,9	39,1	84,3	15,7

Източник: МЗХ, „Агростатистика“, СЗСИ и собствени изчисления.

В животновъдните стопанства делът на ДА се движи в по-тесни граници в сравнение с растениевъдните стопанства. В стопанствата с преживните животни делът на ДА се движи от 65,5 до 70,7,5% през различните години, а в стопанствата със свинете и птиците делът на ДА е малко по-нисък – в границите от 56,9% до 67,2%.

При растениевъдните стопанства тези съотношения са следните: при полските култури делът на ДА заема от 56,7 до 77,1%, при стопанствата със зеленчукови култури – съответно от 58,6% до 78,5 %, а при стопанствата с трайни насаждения – от 50,6% до 85,3 %.

Високият относителен дял на ДА показва, че наблюдаваните земеделски стопанства не са гъвкави и трудно могат да променят производствената си структура при промяна в пазарната конюнктура. Те се характеризират с по-трайна специализация на производствената дейност.

Има съществени различия в структурата на дълготрайните материални ак-

Таблица 2

Структура на активите при животновъдните стопанства

Година	Преживни животни		Свине и птици	
	ДА, %	КА, %	ДА, %	КА, %
2006	70,7	29,3	56,9	43,1
2007	65,5	34,5	59,1	40,9
2008	67,5	32,5	61,9	38,1
2009	67,1	32,9	60,8	39,2
2010	66,9	33,1	67,2	32,8
2011	65,0	35,0	59,2	40,8
2012	64,7	35,3	60,5	39,5
2013	64,1	35,9	57,3	42,7

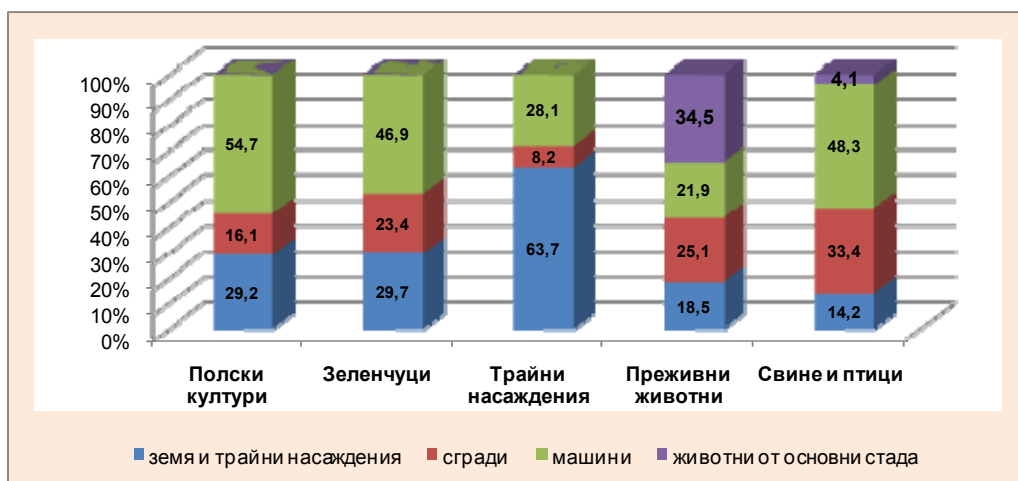
Източник: МЗХ, „Агростатистика“, СЗСИ и собствени изчисления.

тиви в зависимост от специализацията на стопанствата (фиг. 16). Прави впечатление, че най-висок (близо 74%) е относителният дял на земеделската земя и насажденията при стопанствата с трайни насаждения, което се определя от производствената специализация, но, от друга страна, показва, че тези стопанства най-трудно биха реагирали на пазарната конюнктура. Тези стопанства се характеризират със сравнително ниска степен на механизация, като машините представляват едва 28% от структурата на ДМА.

С най-благоприятна структура са стопанствата с полски култури, като активната част от ДМА – техниката, заема близо 55%. Това определя и по-високата им адаптивност към промените (институционални, пазарни, природни).

Резултатите показват, че с най-ниско равнище на механизация са стопанствата с преживни животни.

Структурата на ДМА на животновъдните стопанства се характеризира с по-нисък дял на земеделската земя.

Фигура 16. Структура на дълготрайните материални активи, 2013 г.
Източник: МЗХ, „Агростатистика“, СЗСИ и собствени изчисления.

Анализирането на финансовото състояние на основата на активите има някои недостатъци:

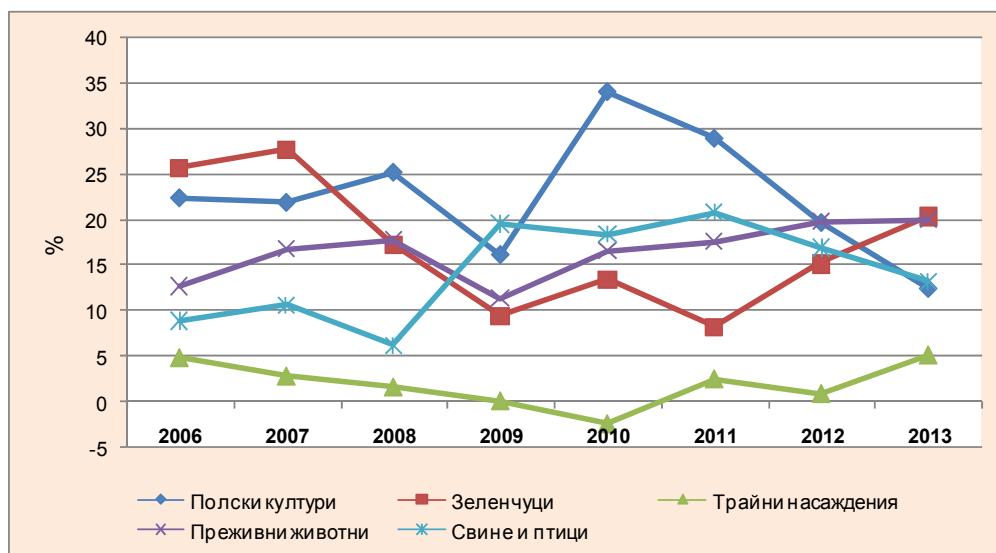
- те не са ликвидни, т.е. не могат да се превърнат в средства за погасяване на заем;

- тяхната оценка в баланса често е твърде условна, неточна, несъобразена с промяната в пазарната стойност. Като правило те се преоценяват твърде рядко.

Посочените съображения налагат, анализът на финансовото състояние на земеделските стопанства да се допълни и с други показатели.

Рентабилност на собствения капитал

Рентабилността е показател, който показва как ще се развият стопанствата. Нормата на рентабилност изразява съотношението на получения нетен доход към собствения капитал. Чрез този показател се определя степента на мотивация на стопанина да развива съответната дейност. Едновременно с това нормата на рентабилност определя степента на възвръщаемост на СК. Естествено е, по-високата норма на рентабилност да дава възможност за осъществяване на разширено възпроизводство, което създава по-благоприятни перспективи за развитие на земеделските стопанства.

Фигура 17. Норма на рентабилност на собствения капитал на земеделските стопанства

Източник: МЗХ, „Агростатистика”, СЗСИ и собствени изчисления.

Прави впечатление, че за целия анализиран период с най-ниска норма на рентабилност на собствения капитал се открояват стопанствата с трайни насаждения (фиг. 17). Основната причина за това е рязкото намаляване на НД по години

в резултат на влошени производствено-икономически резултати, като собственият капитал също намалява.

При всички стопанства показателят се характеризира със сериозни колебания.

Животновъдните стопанства и през отделни години стопанствата с полски култури имат по-висока норма на рентабилност в сравнение с 2006 г.

При животновъдните стопанства се очертават тенденции на повишаване на нормата на рентабилност на собствения капитал, макар и с известни колебания. Сравнителният анализ показва, че стопанствата със свине и птици са постигнали по-висока рентабилност, което се дължи на постигнатите по-добри производствено-икономически показатели, въпреки че получават по-ниски субсидии.

При растениевъдните стопанства най-висока рентабилност е постигната при стопанствата с полски култури. Очертават се сериозни колебания в равнището на показателя, като най-високо е през 2010 г. – 34%, а най-ниско през 2013 г. – 12,5%. Прави впечатление, че при полските култури високата норма на рентабилност е в резултат най-вече на получената субсидия, а не в резултат на по-високи производствени резултати. Показател за това е и недостатъчно високият размер на НД по години. Изключение прави 2010 г., когато НД е значително по-висок в сравнение с предишните години.

При зеленчуковите култури най-висока норма на рентабилност е постигната през 2007 – 27,7%, а през следващите години се очертава колеблива тенденция към понижение, като през 2011 г. е най-ниска – 8,5%.

Обща ликвидност

Общата ликвидност отразява възможностите на стопанствата с наличните краткотрайни активи или с части от тях да посрещат краткосрочните задължения в необходимите срокове. В условията на пазарна икономика от равнището на тези показатели зависи оцеляването на стопанствата.

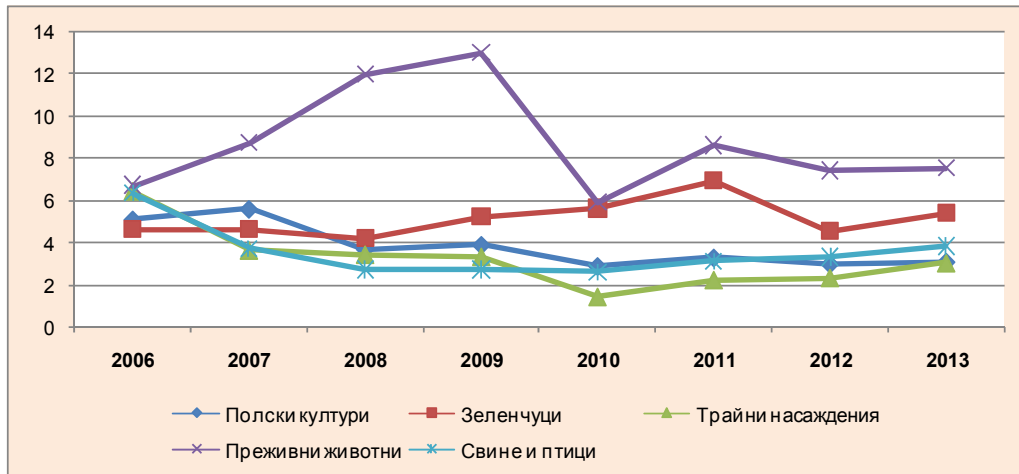
Приемливо съотношение на общата ликвидност е 2:1¹. При такова съотношение краткотрайните активи покриват два пъти краткотрайните пасиви.

Прави впечатление, че всички земеделски стопанства с изключение на тези с трайни насаждения за анализирания период имат много по-висока обща ликвидност от препоръчителната (фиг. 18). Въпреки че по години тези резултати се колебаят – те остават високи. Това, от една страна, показва, че при всички стопанства краткотрайните активи (КА) имат по-висока стойност от краткотрайните задължения, което им позволява безпроблемно да покриват възникналите задължения, но, от друга страна – се дължи на трудния достъп до кредити и малкия размер на заемните средства. Във връзка с това като положителна тенденция може да се отчете намаляването на коефициента на обща ликвидност на стопанствата с полски култури, свине и птици.

¹ Вж. **Атанасова**, М., Котева, Н. и др. Наръчник по управление на земеделските стопанства. 1997, с. 122.

Сравнителният анализ показва, че най-висока обща ликвидност имат стопанствата с преживни животни. Тези резултати не се дължат на по-доброто финансово състояние, а могат да се обяснят с ниските краткосрочни кредити, които са взели стопанствата.

С най-ниски коефициенти на обща ликвидност са стопанствата с трайни насаждения, като през отделни години коефициентът пада дори под препоръчителните стойности. Това се дължи на влошеното икономическо състояние на стопанствата, като реализират почти нулев или отрицателен доход, а загубите покриват с краткосрочни кредити.

Фигура 18. Коефициент за обща ликвидност на земеделските стопанства

Източник: Агростатистика „Система за земеделска и счетоводна информация” и собствени изчисления.

Финансова автономност

Коефициентът на финансова автономност е основният показател, който се използва за оценка на финансовата независимост. Коефициентът на финансова автономност характеризира степента на независимост на стопанството от кредитори, т.е. степента на използване на привлечения капитал. При сравнително високата стойност на СК при всички стопанства и ниския размер на задълженията коефициентът на финансова автономност е доста висок. За анализирания период няма съществени колебания в равнището на коефициента при всички стопанства, независимо от тяхната специализация (табл. 3).

Таблица 3

Коефициент на финансова автономност на земеделските стопанства

Специализация на стопанствата	Коефициент на финансова автономност							
	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Полски култури	0,8	0,9	0,9	0,9	0,9	0,6	0,8	0,9
Зеленчуци	0,9	0,7	0,7	0,8	0,8	0,9	0,9	0,9
Трайни насаждения	0,9	0,8	0,8	0,8	0,8	0,7	0,8	0,8
Преживни животни	0,9	0,9	0,9	0,9	0,9	0,9	0,9	0,9
Свине и птици	0,9	0,9	0,8	0,8	0,8	0,8	0,8	0,9

Източник: Агростатистика „Система за земеделска и счетоводна информация“ и собствени изчисления.

Препоръчителното равнище на коефициента е около 0,5². В този случай рискът от реализирането на даден проект или цялостната дейност на стопанството е разделен между собственика и банката.

Анализът показва, че за целия анализиран период равнищата на коефициента при всички стопанства е над препоръчителния праг. Причината е в ниските дългосрочни задължения на стопанствата.

Ниският размер на дългосрочните заеми се дължи не толкова на нежеланието на земеделските стопани да ползват такива, а в ограничения достъп до заемни средства (защото при определени условия и предпоставки ползването на заеми може да се отрази благоприятно). Това се отнася за случаите, когато земеделските стопани искат да въведат нови производства или да направят промени в производствената структура на стопанствата.

Въз основа на проведенния анализ могат да се направят следните обобщаващи изводи:

- Няма ясно изразена трайна тенденция на повишаване на ефективността общо на земеделските стопанства в страната. Средният размер на брутната продукция и производителността на труда бележат тенденция към повишаване, дължаща се на значителното нарастване на равнищата на тези показатели в стопанствата с полски култури. Показателите в останалите типове стопанства са под средните за страната. Сериозни са колебания в резултативните показатели – нетен доход и норма на рентабилност;

- Реализираната брутна продукция, производителността на труда и нетният доход при стопанствата с полски култури многократно превишават постигнатите показатели в останалите типове стопанства, но производството е ниско рентабилно. Това показва, че постигнатите резултати се дължат на значително по-големите размери на стопанствата и получена подкрепа, а не на по-ефективно производство;

² Вж. **Атанасова**, М., Котева, Н. и др. Наръчник по управление на земеделските стопанства. 1997, с. 103.

- Получената подкрепа води до повишаване на доходите на земеделските производители, но не спомага за повишаване на ефективността и рентабилността на производството.

- Няма ясно изразени тенденции във финансовото състояние на земеделските стопанства. Като най-неблагоприятно се откроява финансовото състояние на стопанствата с трайни насаждения.

Цитирана и използвана литература

1. Атанасова, М., Котева, Н., Младенова, М. и др. Наръчник по управление на земеделските стопанства. С., МЗХ, НСЗЗ, 1997.

2. Вълчев, Н., Ангелова, П., Аграрна икономика. С., ГорексПрес, 2005

3. Кънева, Кр., Котева, Н., Башев, Хр. и др. Възможности за развитие на земеделските стопанства в условията на ОСП 2014–2020 г., научен проект, ССА, ИАИ, С., 2015.

4. Маринов, М., Манолов, М. и др. Икономика на аграрното предприятие, изд. „Наука и икономика”, ИУ, Варна, 2004.

Стопанска академия „Д. А. Ценов” – Свищов
Университет за национално и световно стопанство –
София
Икономически университет – Варна
Софийски университет „Св. Климент Охридски”
Нов български университет – София

ИКОНОМИКА 21

Междунниверситетско списание
Година VI, книга 1, 2016

СЪДЪРЖАНИЕ

СТУДИИ

Проф. д-р Цвета Зафирова – Икономически университет, Варна
Управление на нефинансовите рискове при вземане
на стратегически решения..... 3

Професор д-р Храбрин Башев – Институт по аграрна икономика, София
Устойчивост на фермата 22

Доц. д-р Нина Котева – Институт по аграрна икономика, София
Икономическа ефективност и финансова устойчивост
на земеделските стопанства 59

СТАТИИ

**Проф. д.н. Мая Ламбовска – Университет за национално и световно
стопанство, София**
Методически характеристики на управление на риска в системите
за вътрешен контрол..... 83

**Доц. д-р Росица Колева,
гл. ас. д-р Стела Касабова – СА „Д. А. Ценов”, Свищов**
Статистически методи за анализ на бизнес риска 93

ИКОНОМИКА 21

МЕЖДУУНИВЕРСИТЕТСКО СПИСАНИЕ

Редакционен съвет

Главен редактор – проф. д-р Иван Върбанов – СА „Д. А. Ценов”, Свищов
Заместник главен редактор – проф. д-р ик.н. Румен Георгиев –
СУ „Св. Климент Охридски”, София
Проф. д-р ик.н. Нено Павлов – МВБУ, Ботевград
Проф. д-р ик.н. Бойко Атанасов – ИУ, Варна
Проф. д-р Йото Йотов – Университет „Дрексел”, Филадельфия, САЩ
Проф. д-р Клаус-Дитмар Хаазе – Университет Пасау, Германия
Проф. д-р Симеон Желев – УНСС, София
Проф. д-р Васил Цанов – ИИ, София
Проф. д-р Людмил Георгиев – НБУ, София
Проф. д-р Марияна Божинова – СА „Д. А. Ценов”, Свищов
Доц. д-р Григорий Вазов – ВУЗФ, София

Екип за техническо обслужване

Стилов редактор – Анка Танева
Превод на английски език – ст. преп. Лиляна Атанасова
Стилов редактор на английски език – преп. Роузмари Папуърт
Технически секретар – Ралица Сирашка

Дадено за печат на 24.06.2016 г., излязло от печат на 30.06.2016 г., формат 70x100/16, тираж 80.

© Академично издателство „Ценов”, Свищов, Градево 24
© Стопанска академия „Димитър А. Ценов” – Свищов

ISSN 1314-3123

ИКОНОМИКА

Година VI, книга 1, 2016

- Методически характеристики на управление на риска в системите за вътрешен контрол

- Управление на нефинансовите рискове при вземане на стратегически решения

МЕЖДУУНИВЕРСИТЕТСКО СПИСАНИЕ

КЪМ ЧИТАТЕЛИТЕ И АВТОРИТЕ НА СПИСАНИЕ „ИКОНОМИКА 21“

Списание „Икономика 21“ публикува изследователски студии и статии, методологически и методически разработки.

1. Обем:

Студии: минимум - 26 страници; максимум - 40 страници;
Статии: минимум - 12 страници; максимум - 25 страници;
Методологически и методически разработки до 40 страници.

2. Депозирание на материалите:

- на хартиен носител и в електронен вид (по E-mail и/или на CD);

3. Технически характеристики:

- изпълнение Word 2003 (минимум);
- размер на страницата - A4, 29-31 реда и 60-65 знака на ред;
- разстояние между редовете 1,5 lines (At least 22 pt);
- шрифт - Times New Roman 14 pt;
- полета - Top - 2.54 cm.; Bottom - 2.54 cm; Left - 3.17 cm; Right - 3.17 cm;
- номерация на страницата - долу вдясно;
- текст под линия - размер 10 pt;
- графики и фигури - Word 2003 или Power Point.

4. Оформление:

- наименование на статията, име на автора, научна степен, научно звание - шрифт Times New Roman, 14 pt, с големи букви Bold - центрирано;
- наименование и адрес на местоработата; телефони за контакти и E-mail;
- резюме на български език в обем до 15 реда; ключови думи - от 3 до 5;
- **JEL** класификация на публикациите с икономически характер (<http://ideas.repec.org/j/index.html>);
- основен текст (изложение);
- таблиците, графиките и фигурите се вграждат софтуерно в текста (да позволяват езикова корекция и превод на английски). Цифрите и текстът вътре в тях се изписват с шрифт Times New Roman 12 pt;
- формулите се създават с Equation Editor;
- списък с цитираната литература, подреден по азбучен ред - на кирилица и на латиница.

5. Правила за цитиране под линия:

При цитиране да се спазват изискванията на **БДС 17377-96 Библиографско цитиране**, поместени тук: <http://www.uni-svishtov.bg/dialog/Bibl.%20Citirane.pdf>.

Всеки автор носи отговорност за отстояваните идеи, съдържанието и техническото оформление на своя текст.

6. Контакти:

Главен редактор: тел.: (+359) 631-66-338
Стилов редактор: тел.: (+359) 631-66-335
Технически секретар: тел.: (+359) 631-66-238
E-mail: rsirashka@uni-svishtov.bg

Адрес: Стопанска академия „Д. А. Ценов“, ул. „Е. Чакъров“ № 2, Свищов, България